

KLASİK ŞİİRİN MERKEZİ OLARAK İSTANBUL

Prof. Dr. Mustafa İsen

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

ÖZET

Kültür ve sanatın gelişip serpilme noktaları bütün dünyada şehirler olmuştur. Bu yüzden şehir ve kültür birbiriyle yakın ilişki içinde olan kelimelerdir. Türk bilim, sanat ve kültür tarihi de benzer bir gelişmişlik gösterir. Türk şehrinin en karakteristik örneklerinden biri olan İstanbul, aynı zamanda bize özgü sanatların da en çok yansıma imkânı bulduğu yöredir. Bu makalede tamamen bir şehir edebiyatı özelliği gösteren Divan edebiyatı ve divan şairleri göz önünde tutularak klasik şiir, İstanbul ilişkisi gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Şehir ve Kültür, Klasik Şiir, Matbaa, İstanbul.

GİRİŞ

Yapısı gereği toplu yaşamak ihtiyacı içinde olan insanoğlu, bunun sonucu olarak da çok eski tarihlerden beri bu şekilde yaşayabileceği merkezler oluşturmuş, bunları zamanla köy, kasaba ve şehirlere dönüştürmüştür. Bu yerleşim alanlarının bir kısmı zamanla yönetim merkezi haline dönüşmüş, bir kısmı da daha az ehemmiyet taşıyan mekânlar olarak hayatîyetlerini sürdürmüştür. Giderek uygarlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle şehirler, bu uygarlıkların sergilendiği mekânlar olarak dikkat çekmiş, bundan dolayı da doğu ve batı dillerinin pek çoğunda “medeniyet” kelimesiyle “şehir” kelimesi aynı anlamda kullanılır olmuştur. İslâm kültüründeki “medine” ve “medeniyet”, bunun en tipik örneklerinden biridir.

Şehir ve kültür, birbiriyle en çok yanyana düşünülecek iki kelimedir. Çünkü kültürün üretildiği merkezler hemen daima şehirler olmuştur. Burada şehirle yönetim merkezi arasındaki ilişkiden de hemen söz etmek gerekir. Çünkü şehir kelimesinin bir anlamı da yönetim merkezi demektir. En önemli şehirlerin aynı zamanda yönetim merkezleri olduğu düşünülecek olursa, bunda şaşılacak bir yan bulunmayacaktır.

Bizim siyaset ve kültür tarihimize bakacak olursak IX. asra kadar Ötüken, Hoço ve Turfan şehirlerinin bu manada merkezler olduğu ortaya çıkar. X-XI. asırlarda Kaşgar ve Balasagun'un bu nitelikleri taşıyan şehirler olduğunu görüyoruz. XIII. yüzyıla kadar Doğu Türklüğü ve Türkçesi çerçevesinde teşekkül eden bu tür merkezler, bu tarihten itibaren batı Türklüğü için de yapılanmaya başlayacaktır. Nitekim XIII. yüzyılda Harezmi, XV. yüzyılda Herat, Semerkant ve Buhara bu coğrafyanın merkezleri iken batı Türklüğü için de artık Bağdat, Diyarbakır, Gence, Tebriz, Konya, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi ilâve merkezler ortaya çıkmaya başlar. Bu merkezlerin özellikle kültürel bakımdan ortaya çıkışını sağlayan bir takım alt yapı, yani eğitim kurumla-

rı vardı. Başlangıçta bir usta-çırak ilişkisi çerçevesinde devam eden eğitim, öğretim faaliyeti, Özellikle İslâm uygarlığı çerçevesi içinde kurumlaştı. Bu kurumların başlıcalarını medreseler, tekkeler ve askerî eğitim merkezleri olarak tanımlamak mümkün. Buna, dolaylı bir eğitim merkezi görevi üstlenen çarşıları da eklemek gerekir. Bu özellikleri taşıyan şehirlerin oluşumunda kuşkusuz bir takım etkiler amil olmaktadır. Elbette bunların başında da coğrafi özellikler yer alır. Çünkü şehirler çeşitli etkiler altında kurulur ve gelişirler. Bunların bir kısmı medeniyetlerin kendilerine olan ihtiyaçları doğrultusunda önem kazanır ya da önemlerini yitirirlerken bir diğer bölümü de olağanüstü coğrafi konumları, belli yol güzergâhlarının üzerinde bulunması gibi başka bazı faktörlerin etkisiyle bu konumlarını sürekli muhafaza ederler. Asya ile Avrupa'nın birleştiği noktada önemli bir ekonomi, ticaret, endüstri, kültür ve turizm merkezi olan İstanbul, bu ikinci gurubun en karakteristik örneklerinden biridir. Bu önemli özelliğinden dolayı da çok erken dönemlerden beri bütün uygarlıkların önem vermek zorunda oldukları çok mühim merkezlerden biri olma vasfını korumuştur. Hatta İstanbul için bu tarz şehirlerin en önde gelen örneğidir denebilir. Modern şehir tanımlarıyla söylemek gerekirse İstanbul, bir metropol değil, megapoldür. Bu anlamda şehir, kuşkusuz farklı dönemlerde değişik görüntüler sergilese de çevresindeki bin kilometrelik alanın her bakımdan cazibe merkezidir. Gerçekten de tarih sahnesine çıktığı andan itibaren hangi uygarlığa bağlı olursa olsun o daima hem o ülkenin hem de bütün dünyanın gözbebeği şehirlerden biri olmuştur. İslâm dünyasının merkezi olduğu andan itibaren kendisine verilen isimler yeni sakinlerinin de onu nasıl gördüğünü göstermesi bakımından ilginçtir ve bu adlar şehrin konumunu gösteren anahtar kelimelerdir: *Ümmü'd-dünya, Der-Saadet, Der-i Devlet, Asttane-i Saadet ve Dârü's-saltana* .

İstanbul'un siyaset, ekonomi ve kültür tarihi

bakımından bu tartışılmaz konumu, tabiatıyla pek çok farklı bakış açısı ile gündeme getirilebilir. Hatta bunlardan, örneğin kültürel konumu da ayrı ayrı değerlendirme noktalarıyla ele alınıp şehrin bu özelliği gözler önüne serilebilir. Ben bu izahatı, onun klasik edebiyata ve bu edebiyatı meydana getiren klasik şairlere yaptığı katkı noktasından dile getirmek istiyorum.

Bilindiği gibi Divan edebiyatı bir şehir edebiyatıdır. Dolayısıyla gelişip serpileceği nokta, şehir vasfı kazanmış ortamlardır. Bu yüzdendir ki bu edebiyat mensuplarının çoğu şehirlerde doğup büyümüş, en azından eğitimlerini şehirlerde tamamlamışlardır. Klasik edebiyat mensuplarının doğum yerleri açısından yapılacak bir değerlendirmede İstanbul'un ağırlıklı bir yer alacağı tabiidir. Konuyla ilgili tarafımızdan yapılan bir araştırma, talimin edildiği gibi bu şehir doğumlu şairlerin öne çıktıklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı coğrafyası içinde doğan şairler doğum yerlerine göre sıralandıklarında şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız: **İstanbul: 609**; Bursa: 156; Edirne: 150; Konya: 69; Diyarbakır:40; Kastamonu: 36; Bağdat: 35; Gelibolu: 30; Bosna: 26; Antep: 26; Kütahya: 24; Serez: 21; Manisa: 20; Vardar Yenicesi: 20; Bolu: 19; İsparta: 19; Üsküp: 17; Amasya: 18; Aydın: 17; Manastır: 17; Ankara: 16; Erzurum: 16; Filibe: 16; Selanik: 16; Sofya: 16; Trabzon: 15; Tokat: 14; Belgrad: 11; İznik: 11; Kayseri: 11 (*İsen, 97; 64*).

Bu tablo bize divanı şaMerinin doğum yerleri bakımından İstanbul'un rakipsiz bir konumda olduğunu açıkça göstermektedir. Dikkati çeken bir başka husus, İstanbul'u takibeden diğer şehirlerin de daha önce siyasi merkez olmalarıdır. Bu tablo da açıkça göstermektedir ki kültürel çalışmalar siyasi çalışmalarını belli bir mesafeden izlemekte ve her ikisi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Doğum yerinin ötesinde yetişme ortamları göz önüne alınacak olsa İstanbul'un konumu daha da önem kazanacaktır. Kaynaklar açıklıkla

ifade etmektedir ki pek çok şair eğitim ve öğretimlerini tamamlamak için çok önemli bir cazibe merkezi olan İstanbul'a gelmekteydiler. Osmanlı devletinde gelişen bilim ve kültür hayatında devrin idare sistemiyle birlikte genişleyip büyüyen başlıca kuruluşlar arasında medreselere özellikle yer vermek gerekir. Fatih'in, İstanbul'u her yönden İslâm dünyasının merkezi yapma azusu sonucu bu şehirde yaptırdığı büyük medrese ve onu izleyen padişahların kurduğu çeşitli medreseler, bilim ve kültür hayatının ağırlık noktasını taşınan uzak ve dağınık şehirlerinden alarak birkaç büyük merkeze taşıdı. Bu yüzdendir ki kendisinde yetenek görülen hemen herkes özellikle yüksek öğretim seviyesindeki öğrenim hayatını büyük ölçüde İstanbul'da tamamlamış, bu da klasik edebiyat mensuplarının büyük ölçüde İstanbul doğumlu olmaları da bu şehrin atmosferi içinde yetişmelerini sağlamıştır.

DevMerinin kültürel hayatına istikamet veren büyük şairlerin istihdam merkezi olarak düşünülecek olursa İstanbul'un Klasik edebiyat açısından önemi daha da artacaktır. Çünkü devletin hangi şehirde olursa olsun kendisinde yetenek görülen bilim adamı ve sanatçı derhal başkente ulaştılmakta ve orada kendisine sanatını rahatça icra edeceği ortam hazırlanmaktadır. Bu uygulama İstanbul'dan önce başkent olarak Edirne'de başlamış olmakla birlikte (*ipekten, 96;25*) asıl İstanbul'da önem kazanmıştır. Çünkü Divan edebiyatının gerçek gelişmesi fetihlerden sonra İstanbul'da olmuştur. Daha çok Fatih Sultan Mehmed ve veziri Mahmud Paşa ile ivme kazanan bu uygulama sonucunda Fatih'in çevresinde 185 şairin toplandığı bilinmektedir. Bu uygulama hükümdarların şahsiyetleri ile değişen derecelerde olmakla birlikte Osmanlı devleti boyunca devam etmiştir. Hatta bunlara Fatih ve Yavuz devirlerinde olduğu gibi ülke dışından da -bir kısmı zorunlu- aydın göçü katılmıştır. Klasik edebiyat çerçevesinde taşralı, ama İstanbul'un imkânlarıyla kültür hayatımıza katkı sağlamış

büyük şairler olarak dikkati çeken önemli isimler Necâî Bey, Zâtî, Hayâlî, Gelibolulu Alî, Nâbî ve Neffî'dir. Bu listeye binlerce isim ilâve etmek mümkündür.

Matbaa kullanılmaya başlanıncaya kadar kitaplar elle çoğaltılır ve okuyacakların hizmetine bu şekilde sunulurdu. Matbaa bizim toplumumuzda yaygınlaşınca kadar yazılan kitapların istinsah merkezlerine bir göz atılsa bu eserlerin büyük çoğunluğunun yine şehir vasfı kazanmış kültür merkezlerinde gerçekleştirildiği görülecektir. Elimizde bu konuyla ilgili ayrıntılı bir araştırma bulunmamakla birlikte rahatlıkla bu manada da İstanbul'un en ön sırada yer alacağını söylemek mümkündür. Çünkü biliyoruz ki başta Bâyezid Camii çevresi olmak üzere İstanbul'da belli yerlerde müstensihler için çalışma merkezleri bulunmaktaydı. Hatta bu işin fiyatlandırma politikası ile ilgili elimizde bilgiler bulunduğu gibi (*Cumhur*, 82;30), şehirdeki hattat sayısını tahmin etmemize yarayan toplumsal olaylarla alâkalı bilgiler de kaynaklarca ifade edilmektedir. Nitekim matbaanın Osmanlı toplumuna geç girişinin sebeplerinden biri olarak da şehir nüfusunun önemli bölümünü teşkil eden hattat ailelerinin geçinemeyecekleri iddiası ileri sürülmüştür. Bütün bu bilgiler bize kitabın, tabî burada klasik kültürün örnekleri olan divan ve mesnevilerin çoğaltılma noktasında da İstanbul'un çok önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

İstinsah bahsinde ifade edildiği gibi kültürel merkezleri aynı zamanda kitap üretim merkezleri olarak da tanımlamak mümkündür. Peki kitabın elle çoğaltılmaktan vazgeçilip basılmaya başladığı merkezler açısından böyle bir değerlendirme yapılacak olsa karşımıza nasıl bir tablo çıkar? Bir başka deyişle matbaalar da aynı şekilde şehir ve kültür ilişkisinin bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir mi? Kuşkusuz evet. Peki böyle bir tabloda İstanbul'un konumu ne olur? Ben bu soruya da, yine Klasik edebiyat açısından

cevap aramaya çalışacağım. Türk dünyasında basılan divanları esas alarak İstanbul için böyle bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Bilindiği gibi matbaa bizim toplumumuza icad edildikten epey sonra girdi. Ben, çok tartışılmış bu geç gelişin sebepleri üzerinde yukarıda kısmen durdum. Şunu belirtelim ki matbaa, toplumumuza girdikten sonra süratle yaygınlaşmıştır. Matbaalar, başlangıçta siyasî merkez olan İstanbul'dan başlayarak taşranın önemli kültür merkezlerine kuruldu. O zaman böyle bir değerlendirmede İstanbul daha da ön plana çıkmaktadır.

Türk dünyasında basılan eserlerin niteliği ve niceliği konusunda elimizde ayrıntılı bir araştırma yok. Bulak için yapılan böyle bir değerlendirmede askerlik, edebiyat ve dinî eserlerin ön plana çıktığı görülmüştür (*Aynur*,90;43). Şiire gösterilen özel alâkadan dolayı edebî eserlerden de en çok divanların basıldığı tahmin edilebilir. Bununla birlikte Müteferrika baskıları arasında divan bulunmamaktadır. Osmanlı coğrafyasında basılan ilk Türkçe divan, 1244 (1828) tarihini taşıyor. Bu eser, Dârü't-tıbbâ'da, yani Bulak'ta basılan Fuzûlî divanıdır. Osmanlı coğrafyası dışında da ilk basılan divan, yine aynı yılda Tebriz'de basılan Fuzûlî divanıdır. Türkçe divanlar içinde yaklaşık yüz baskıyla en çok basılan divan olan Fuzûlî'nin bu ölümsüz eserinin, hem Osmanlı coğrafyasında hem de bu coğrafyanın dışındaki Türk dünyasında türün ilk basılan örneği olması dikkat çekicidir. Bu demektir ki divanlarla ilgili olarak hangi kıstası ele alırsak alalım, Fuzûlî divanı karşımıza hep ilk örnek olarak çıkmaktadır.

Şairlerin doğum yeri açısından Osmanlı coğrafyasına baktığımız gibi basılan divanlar açısından bütün Türk dünyasına bir göz attığımızda İstanbul'un rakipsiz bir şekilde öne çıktığı görülecektir. 1828 ile 1996 yılları arasında İstanbul'da toplam 391 divan basılmıştır. Bu eserlerin yıllara göre dağılımı da şöyledir: 1244, 1254, 1256, 1266, 1269, 1271, 1274, 1276, 1279, 1281,

1285, 1295, 1306, 1312, 1313, 1314, 1317, 1324, 1326, 1331, 1332, 1333, 1334, 1339 yıllarında birer divan basılırken; 1259, 1260, 1261, 1263, 1272, 1273, 1275, 1278, 1283, 1292, 1294, 1297, 1300, 1301, 1305, 1307, 1309, 1310, 1311, 1315, 1316, 1320, 1334, 1335, 1339, 1340, 1341 yıllarında ikişer; 1262, 1267, 1293, 1298, 1302, 1304, 1342, 1337, 1347 yılları içinde ise üçer divan basılmıştır. 1268, 1286, 1296, 1299, 1303, 1322, 1325, 1338 yılları içinde dört; 1258, 1308, 1327, 1328, 1329 yılları içinde beş; 1318 yılında altı; 1284, 1288 yıllarında yedi; 1257, 1287, 1289 yıllarında sekiz; 1291 yılında on bir; 1290 yılında on üç; 1264 yılında ise yirmi iki divan basılmıştır. 1924'ten sonra bir ara durma noktasına gelen divan basımları, 1928 yılında eski harfli olarak üç adet basıldıktan sonra yeni harflerle basılmaya başlanmış ve ilk yeni harfli divan olarak Yusuf Ziya'nın hazırladığı Nedim Divanı, Suhulet Kitabevi'nden çıkmıştır.

Yeni harfli divanlar, 1932, 1934, 1935, 1939, 1949, 1953, 1954, 1955, 1957, 1987, 1991, 1994 yıllarında birer adet; 1935, 1937, 1942, 1943, 1946, 1947, 1950, 1951, 1956, 1958, 1960, 1965, 1967, 1968, 1970, 1971, 1983, 1992, 1995 yıllarında iki adet; 1944, 1945, 1948, 1959, 1961, 1963, 1966, 1976, 1980, 1982, 1986, 1988, 1993 yıllarında üçer adet; 1972, 1974, 1979, 1985, 1990 yılında dörder adet; 1935 yılında beş; 1981 yılında da altı adet basılmıştır. Bu baskıların on beş adedi de tarihsizdir.

Basılı divanlar açısından değerlendirildiğinde İstanbul'u izleyen ikinci merkez Tebriz'dir. 1244 (1828) ile 1374 (1954) yılları arasında bu şehirde 99 adet divan basılmıştır. Kuşkusuz bu sayı bizim ulaşabildiğimiz eserlerden oluşmaktadır. Türkçe divanların en çok basıldığı üçüncü merkez, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'dır. 1958-1996 yılları arasında Ankara'da toplam 97 divan basılmıştır ki bunların büyük çoğunluğu Kültür Bakanlığı yayınıdır. Sıralamada

dördüncü sıra, Azarbaycan'ın başşehri Bakü'nündür. 1902 ile 1993 yılları arasında bu şehirde toplam 67 divan basılmıştır. Türkçe divanların baskı esasına göre beşinci sırayı Özbekistan'ın başkenti Taşkent almaktadır. Taşkent'te ilk divan baskıları 1300 (1883) yılında karşımıza çıkmaktadır. 1980'li yıllara gelinceye kadar basılan divan sayısı toplam 46'dır, Altıncı sırayı Bulak oluşturmaktadır. Bulak'ta 1828 ile 1868 yılları arasında, yani kırk yıl içinde toplam 31 divan basılmıştır. (*Aynur, 90;43*)

Divan basılan kültür merkezleri bu şehirlerden sonra daha küçük rakamlarla karşımıza çıkmaktadırlar. Bundan dolayıdır ki geri kalan merkezler bu yazının konusu dışındadır.

Kitapların toplanıp okuyucunun hizmetine sunulduğu merkez olan kütüphanecilik tarihi açısından ele alındığında da yine İstanbul rakipsiz konumdadır. Konuyla ilgili yapılmış araştırmalara göz atıldığında İstanbul'un hem kütüphanecilik hem de özellikle divan ve mesneviler açısından ne denli önemli bir merkez olduğu kolayca ortaya çıkmaktadır. (*Erünsal, 91*) Başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere İstanbul kütüphaneleri binlerce klasik metni içinde barındıran dünyanın en zengin merkezleridir. (*Tuman, 1961; Komisyon, 1964*)

İstanbul, klasik kültür açısından yapılan bu değişik değerlendirmeler sonucunda hep başka kültür merkezlerinin çok farklı biçimde önünde yer aldı. Bütün bu yaklaşımlar şehrin kültür tarihimiz açısından önemini tartışmasız biçimde gözler önüne sermektedir. Geçmişe yönelik bu değerlendirme bugün için de benzer kıstaslar kullanılarak tekrarlanırsa kanımca sonuç değişmeyecektir. Dahası şu bile söylenebilir; hem dün hem de bugün İstanbul dışındaki şehirlerde var olan kültürel hareketler aslında İstanbul'un yansımalarıdır ve asıl güç merkezi, hem tarihte hem de günümüzde İstanbul'dur.

KAYNAKLAR

AYNUR, Hatice (1990), Bulak Matbaasında Basılan Türkçe Divanlar, **Journal of Turkish Studies**, Volume 14, s.43.

CUMBUR, Müjgan (1982), Gelibolulu Alî, **Menakıb-ı Hünerveran** Ankara, 164 s.

ERÜNSAL, İsmail E. (1991), **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (1996), **Divan Edebiyatında Edebi Muhitler**, İstanbul, 271 s.

İSEN, Mustafa (1997), Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara, 581 s.

İSEN, Mustafa (1997 Kasım-Aralık), Divan Baskılarına Göre Son Dönem Kültür Merkezlerimiz, **Türkiye Günlüğü**, s.48.

KOMİSYON, (1964,3c), **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu**, İstanbul.

TUMAN, Nail (1961), **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu**, İstanbul.

**ISTANBUL,
CENTER OF CLASSICAL POETRY**

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Gazi University, Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

All over the world cities have been centers where culture and arts were born and developed. For that reason “city” and “culture” are closely related terms. The history of Turkish sciences, arts and culture also supports this fact. Istanbul, which is one of the most representative samples of Turkish cities, is also the place where arts particular to us are reflected. In this article, the relationship between classical poetry and Istanbul will be studied with specific reference to Divan poetry, which is a typical city literature and Divan poets.

Key Words:

City and Culture, Classical Poetry, Print House, Istanbul.

СТАМБУЛ КАК ЦЕНТР КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

Проф. Мустафа Исен

Университет Гази

Декан факультета естественных наук и литературы

РЕЗЮМЕ

Во всем мире города были центрами развития и процветания культуры и искусства. Поэтому город и культура это понятия очень близкие. История науки, искусства и культуры тюркских народов имеет схожее развитие. Стамбул как один из самых характерных примеров тюркских городов является местом самого типичного отражения искусств, присущих тюркским народам. В этой статье рассматриваются взаимосвязи Диванной литературы, как типичной городской литературы, поэтов периода Диванной литературы, классической поэзии и Стамбула.

Ключевые слова:

Город, культура, классическая поэзия, типография, Стамбул